Валерій ГУЖВА

ЗАПАХ СТАРОВИННИХ КНИГ

З весни у цьому сквері, пробиваючись крізь запахи листя й паруючої землі, на асфальті доріжок розстилався особливий запах пластикових обкладинок старовинних книг і разом з сонцем піднімався вгору. Звалені як попало за огорожею занедбаної міської бібліотеки, розбухлі від березневого снігу й дощів, вони простягали тепер до сонця покороблені, вицвілі сторінки, понівечені шорсткі обкладинки.

Джон Коллінз завжди відчував тут цей ні на що не схожий запах пластикових обкладинок. Він нагадував йому дитинство. Таким саме солодкуватим ароматом віяло від подарованої йому батьком у день народження книги Свіфта "Мандрівки Гуллівера". Цей хвилюючий запах завжди нагадував йому тисячі дрібниць, здавалося, назавжди забутих. Джо ніби бачив батька, який перед стартом керованого реактивного глибинного геолота махнув йому рукою й усміхнувся, бачив трохи вищерблену грань плити із лабладору, що закрила вхід у дивовижний вертикальний тунель на чотирнадцятому кілометрі якого назавжди спинився геолот його батька.

Були ще тисячі спогадів на спіралі пам’яті, але Джо не міг спинитися на жодному з них...

Сьогодні треба було, нарешті, вирішити: або найнятися чорноробом у колонію на Місяці, або піти туди і хоча б ще на два роки лишитися тут, з Дорріс.

Це було недалеко від скверу і, наче зу-мисно, зовсім близько від занедбаної бібліотеки. Надзвичайні державні заходи, вжиті для врятування основного книжкового фонду, дали жалюгідні результати. В урядових сховищах лежало два з половиною мільйони мікрофільмів.

Вони не тиражувалися — не було попиту. Ніякі зусилля уряду не могли відродити зниклого у громадян країни бажання читати белетристику. І ніякі гамірливі дискусії і обурення інтелігенції не могли спинити того, що почалося.

Джо сидів у цьому сквері з Дорріс (вони тоді тільки-но познайомилися), коли робітники з агентства реклами закріплювали на сірому пластмасовому будинку величезні літери, з яких складалося слово "МЕМЕНТО". Ніхто з постійних відвідувачів і службовців бібліотеки, в якій Джо після закінчення коледжу готувався до захисту дисертації з класичної слов’янської літератури, не знав, що це за фірма. Будинок поруч з бібліотекою пустував майже рік, і тепер його займали нові ділки. "МЕМЕНТО" — ну й байдуже. Дорріс ще й усміхнулась:

— Що за старомодна назва?

— Це латинь. Мабуть, страхова фірма, — відповів Джо.

Через два місяці фірма "МЕМЕНТО" вперше примусила говорити про себе. І не лише в Тауні — всю країну сколихнула небачена фантастична хвиля рекламного буму.

Годі ловитися на приманку письменників! Найкращий белетрист — Сенді з 72-ї федеральної тюрми! 1 000 шедеврів за рік. Автор — кожен з вас.

Доктор Вайдер проти Гутенберга. Нарешті Ейнштейн у літературі!

Мільйонними тиражами розлетілися по країні повідомлення про праці доктора Вайдера, котрий винайшов спосіб запису на магнітну плівку пов’язаних образів і фактів, що збереглися в людській пам’яті. Електронні прилади сортували одержаний матеріал, упорядковували щоразу по-новому, створюючи тисячі різних сюжетних варіантів, з яких спеціалісти вибирали для майбутньої книги найгостріший.

Пластмасові коробки "МЕМЕНТО"-книг, розкладені на прилавках фірмових магазинів, сколихнули літературу і книготоргівлю. Не минуло й року після початку діяльності нової фірми, як зазнали краху найбільші видавці країни. Праця письменників стала об’єктом насмішок.

"МЕМЕНТО"-книги хвилювали уяву читача. У них не було ідей. Були тільки почуття і факти. Жодна з прочитаних до цього книг не давала того гострого відчуття проникнення в найпотаємніші глибини людських почуттів. Мінлива, мозаїчна течія думок, образів і відчуттів автора приводила читача в якийсь новий, незнаний до того стан.

Слідом за видавцями, книготоргівцями й письменниками жорстокої кризи зазнало й кіно, бо жодна з книг "МЕМЕНТО" не піддавалась екранізації.

Після того, як бібліотека перестала існувати, Джо виклопотав перепустку в державне сховище й цілими днями сидів за апаратом, відтворюючи мікрофільми. Він дуже поспішав: потрібно було роботу завершити до осені, коли в університетах оголошували конкурси. Джо сподівався влаштуватися на одну з філологічних кафедр, яких на той час лишилося в країні зовсім мало. Після весілля вони з Дорріс жили на страховку батька, яку щомісяця на рахунок Джо переказувала Геокорпорація. Два місяці тому договірні строки минули, і Джо одержав повідомлення, що компанія виконала свої забов’язання. Тут же було й повторне високомовне співчуття з приводу батькової смерті.

Пошуки тимчасової роботи, яка давала б змогу одночасно закінчити дисертацію, не дали наслідків. Але Джо й далі оббивав пороги державних установ.

Край цьому поклала Дорріс. Учора ввечері, коли Джо повернувся додому, вона, присівши на бильце крісла, сказала:

— Джо, у мене лишилася остання сотня. На неї ми не проживемо й місяця.

Дорріс вийшла на кухню, а Джо, заплющивши очі, довго сидів з книгою на колінах, його думки мчали по колу, шукаючи виходу, рятувального притулку, і весь час поверталися до скверу, до лави, на якій вони вперше поцілувалися з Дорріс, до сірого пластмасового будинку поряд із бібліотекою.

— Прізвище? Ім’я? Професія? — чиновник пильно розглядав Джо. — Розкажіть про себе.

Чиновник уважно слухав його, але Джо раптом здалося, що той слухає не тільки його, але й ще когось, непомітного, але дуже важливого. На мить перервавши розповідь, Джо почув гудіння радіоапаратури. Його записували. Джо почервонів. Чиновник, напевне, занадто захопився контролем якості запису і мовчав, нахиливши голову до столу. Перш ніж він устиг підвести очі, Джо оволодів собою, їм мусить сподобатись його розповідь. Інакше мідних рудників не уникнути.

— Досить. Дякую, — перервав Джо чиновник. — Пройдіть, будь ласка, в сусідню кімнату й почекайте. Я швидко повернусь.

— Це надто великі гроші, щоб платити їх за дрібниці, — доктор Вайдер тримав у руках бланк контракту, злегка згинаючи й розгинаюючи його. — Ви, містер Коллінз, напевне, читали в газетах усі плітки, якими наші вороги намагаються залякати наших майбутніх авторів. Що ви на це скажете?

— Мені важко щось сказати. Ніхто з тих, що побували тут, не може розповісти нічого компрометуючого вас. Вони взагалі не можуть розповісти про це. Говорять інші.

— І говорять дурниці. Не наша вина, що де в кого не в порядку нерви. Ви, як і всі інші, одержите сеанс відновлення пам’яті. У тому обсязі, який можливий. Якщо хочете, ваше прізвище залишиться невідомим. Придумаймо якийсь псевдонім. Скажімо, Джек Вісті. Репортерів можемо на запис не впускати. Вам потрібна реклама?

— Ні, ради бога, ні!

— Чудово! Мій обов’язок — попередити: всяке бажання приховати що-небудь під час запису буде вам же на шкоду. Апаратура не рахуватиметься з вашою волею. Все до найдрібніших деталей буде викачано з вашого мозку. Після тривалого сну ви одержите сеанс відновлення пам’яті, а потім-на всі чотири вітри. У вас є рахунок у банку.

Джо кивнув.

— Гроші буде переказано одночасно з початком запису. Це все, що я можу вам сказати. То як?

— Я згоден. Одне прохання: моя дружина нічого не повинна знати.

— Звичайно, звичайно. Ви пробудете у нас близько доби. Можете подзвонити їй. Скажімо, поїздка в Клайтон...

На табло, випереджаючи одна одну, замерехтіли секунди. Слово "запис", яке замінило одиницю, розтануло перед очима Джо. Тієї ж миті він, ніби у надзвичайно яскравому сні, побачив подвір’ячко їхнього будинку в Уерк-фельді, невисокий тин, плити піщаника на стежці від хвіртки до дверей, тонкий стовбур липи і лаву біля неї, де він так любив сидіти з батьком, кущ жовтих троянд під вікном його дитячої кімнати. Раптом усе це зникло, неначе вітер перегорнув сторінки книги. В пам’яті Джо виникла картина хокейного матчу з командою сусідньої школи. Шайба ковзала перед очима, то наближаючись, то віддаляючись. Вигуки хлопців і дівчат на трибунах чулися йому виразно, і він знову відчув

нестерпний біль від того, що Гаррі Чемпен з сусідньої команди десять років тому зламав йому ребро, непомітно для судді вдаривши його торцем ключки в бік, а він, Джо, скорчившись від болю, все-таки забив шайбу у ворота. Джо згадував зараз такі деталі, які люди з плином часу забувають зовсім.

Жоден із спогадів Джо не повертався до нього вдруге. Усі вони з’являлися і зникали назавжди. Джо намагався що-небудь приховати від невидимого сповідальника, але це було йому не під силу. Мозок його неначе вивернули й відібрали здатність опору. З неперевершеним цинізмом Джо розповідав найінтимніші деталі свого життя.

Доктор Вайдер був задоволений матеріалом, який "консервувався" машинами: з нього можна зробити надзвичайну книгу, в якій буде достатньо найінтимніших деталей — кожному на свій смак.

Джо не було вже три дні, і Дорріс хвилювалася, хоча чоловік і дзвонив їй щовечора із Клайтона. Вона рідко вмикала телевізор, читати зараз не хотілося, час тягнувся надзвичайно повільно. Поклацавши клавішами вмикачів програми, Дорріс вибрала концерт старовинного німецького композитора й лягла на тахту. Раптом екран мигнув, і на ньому з’явилося зображення невеликого котеджу, обнесеного металевою огорожею. В глибині двору загавкав собака, якийсь чоловік підійшов з вулиці до хвіртки, назустріч йому побіг хлопчик у коротеньких штанцях. Цей кадр змінився іншим: хокейний матч. Підлітки ганяють шайбу по прямокутнику поля. Раптом один з гравців закричав від болю: його вдарили ключкою в бік. Дорріс завмерла, спинивши свій погляд на обличчі потерпілого. Та кадр знову змінився. Раптом вона побачила на екрані... себе. Так, це була вона. А по алеї скверу, того самого скверу, йшов... Джо! Дорріс схвильовано дивилася на кадри, що швидко мінялися. До неї долинув голос диктора.

— Події нової "МЕМЕНТО"-бук, зовнішній бік яких ви щойно бачили, хвилюють відвертістю і емоційною насиченістю. Для того, щоб пережити

життя незнайомої вам людини, досить попросити у фірмовому магазині "МЕМЕНТО" хвилюючу книгу "Мій шлях до Дорріс".

Коли Дорріс розплющила очі, на екрані знову з’явилися стародавні гравюри і звучав Бах. Дорріс підвелася з тахти й повернулася до дверей. На порозі, спокійно усміхаючись, стояв Джо. В руках він тримав букет живих троянд.

— Красиві квіти. Сподіваюсь, вони тобі сподобаються.

— Джо! — закричала Дорріс. — Ти ходив туди.

— Що з тобою, чому ти кричиш?

— Я тільки-но бачила... Боже мій! Джо, навіщо ти це зробив?

— Що я зробив? —у голосі Джо був такий не підроблений подив, що Дорріс стиснуло горло.

— Джо, — голос Дорріс був ледь чутний, — я твоя дружина.

— Я це знаю. Навіщо ти мені про це говориш?

У Дорріс промайнула тінь надії.

— Джо, ти пам’ятаєш, що говорив тобі батько тоді, перед стартом?

— Людська пам’ять не така досконала, як цього хотілося б, — відповів Джо. І Дорріс здалося, що це говорить хтось інший, що голос чоловіка схожий на магнітофонний запис. Сумніву не було: Джо був т а м. В одну мить вона згадала все, що говорили про людей, які стали авторами "МЕМЕНТО"-книг. У лабораторії вони одержували стандартний відновлю-вальний сеанс, який включав у себе певний обсяг інформації,

достатній для того, щоб не вийти за сферу людських стосунків, але такий, що не мав відомостей, які б індивідуалізували цю людину до попереднього рівня. Назавжди втрачалась емоційність пам’яті, із десятків тисяч дорогоцінних особистих спогадів до людини, що прийшла в лабораторію доктора Вайдера, поверталися лише окремі документальні відомості. Вона втрачала здатність відчувати і переживати, обходилась набором шаблонних волевиявлень і фраз. Невже це трапилося і з Джо? Невже тепер він став запрограмованим під Джо стандартним роботом-людиною? Ні! Не може цього бути! Дорріс взяла Джо за руку. Можливо, йому треба розвіятися?

Коли вони вийшли, на вулиці було зовсім темно. Дорріс узяла Джо під руку.

— Хочеш, підемо у н а ш сквер?

— У сквер? Добре.

Вони були зовсім недалеко від бібліотеки, де колись працював Джо, де вони познайомилися. Праворуч стояла їхня лава.

— Джо, — сказала Дорріс, — ти пам’ятаєш цю лаву?

Джо зосереджено дивився на дружину, не знаходячи в арсеналі своєї механічної пам’яті нічого слушного про цей випадок.

— Джо, — тремтячим голосом промовила Дорріс, — на цій лаві ти вперше поцілував мене.

Лоб Джо перерізала вертикальна складка. Секунду він промовчав і відповів:

— Усі чоловіки цілують своїх жінок. Дорріс опустилась на лаву, затулила обличчя долонями й заридала...

До неї і до Джо, що стояв поруч, доносився особливий, несхожий ні на що запах пла-стикових обкладинок старовинних книг, звалених у двері занехаяної бібліотеки. А крізь крони дерев на фоні нічного неба сяяли жовтогарячі літери, складаючись у слово "МЕМЕНТО".